

קונטרסים - מקורות ומחקרים

5

האוניברסיטה העברית בירושלים
מרכז דינור
המרכז לחקר תולדות ישראל
ע"ש בן-ציון דינור

יהודית מונטיפיורי

רשכוי כוסע

למוצרים וארץ-ישראל

1827

צילום מהדורת לונדון 1836
(עמודים 128—234)

פתח דבר - י ברטל

פתח דבר

יומנה של הליידי יהודית מונטיפיורי מן המסע למצרים ולארץ-ישראל בשנת 1827 איננו מקור בעל חשיבות מיוחדת לתולדות הישוב היהודי בארץ. אך העיון בו שופך אור על אישיותם ומניעיהם של בני הזוג מונטיפיורי ואף על ראשית מגעיהם עם אנשי קהילת ירושלים. משנה חשיבות בכיוון זה מקנה לספר העובדה שנכתב ב־1827—1828 ונדפס בשנת 1836, לפני שנתפשטה בעולם תדמיתו המאוחרת של סיר משה מונטיפיורי, ולא חלו בו ידי משנים ומעתיקים כשם שנעשה הדבר ביומנים ובכתבים אחרים.¹

המסע, שנמשך כתשעה חדשים (1 במאי 1827, — 20 בפברואר 1828) נערך בימי המרד היווני, שעה שהאגן המזרחי של הים התיכון היה אזור מסוכן לשיט בשל הפעילות הימית-המלחמתית (קרב נאווארינו בו הובס הצי המצרי היה ב־20 באוקטובר 1827, בימים בהם שהו בני הזוג בארץ ישראל). מסיבה זו נאלצו הנוסעים להמתין תקופה ארוכה במצרים, אליה הגיעו לאחר מסע דרך צרפת, איטליה ומלטה, עד שנמצאה ספינה שיכולה היתה להגיע לחופי הארץ. זה היה גם הגורם לקיצור שהותם בירושלים.

1. על כך עמדו מכבר חוקרים וביוגרפים של משפחת מונטיפיורי ושל הישוב היהודי בארץ. ראה למשל: L. Wolf, Lady Montefiore's Honeymoon. In: *Essays in Jewish History* (Ed. C. Roth), London, 1934, p. 233; ותכניתו משנת 1874 לישוב ארץ-ישראל, הציונות, א' (תשל"ו), עמ' 84; י. ברטל, "תכניות ההתישבות" מימי מסעו השני של מונטיפיורי לארץ-ישראל. ספר שלם, ב' (תשל"ו) [בדפוס].

ליידי מונטיפיורי רשמה יומני מסע בדרך שנהגו בנות טובים בחברה האירופית והאנגלית.² אף מן היומן שלפנינו ניכר חינוכה האירופי, וטעמה התרבותי והאמנותי, כפי שעולה מן הדברים, איננו שונה מזה של תיירת אנגלית נוצרית ממעמד דומה. בבקור באיטליה סיירה בכנסיות החשובות של פירנצה ורומא והביעה התפעלותה מיצירות האמנות של גדולי הרנסנס.³ עקבה אחרי טקסים דתיים קתוליים ואף בקרה ברומא בכנסייה בזמן תפילתו של האפיפיור.⁴ התבטאויותיה לגבי טקסי תפילה נוצריים, כמרים ונזירים אינן שונות במאום מלשון תיאור של אנגלי-נוצרי.⁵

מאידך, אין הבקורים בקהילות יהודיות תופסים בדרך כלל מקום מרכזי ביומן, אלא בערים אחדות בלבד.⁶ בימי שהותם בארץ (בין ה'16 ל'23 באוקטובר 1827) לביקור חטוף, שרובו ככולו היה בירושלים ובסביבותיה, באו במגע הדוק יותר עם בני הקהילה היהודית. ואף כאן ראוי לציין כי התארחו במסעם מיפו לירושלים במנזר היווני ברמלה, ובין האתרים בהם בקרה הליידי מונטיפיורי היתה כנסית המולד בבית-לחם, שלתאורה הקדישה מקום ניכר.⁷ תיאורי הארץ, ובפרט רשמיה מירושלים, נושאים אף הם אופי נוצרי-אירופי מובהק. הם מלאים התפעמות רגשית המשוקעת בתפיסות עולם וברקע התרבותי של החברה האנגלית בת הזמן, ורחוקים ביותר מכל תיאור יהודי בן הזמן ההוא. ברשימה בת עשרה עמודים היא מוסרת חוויותיה הרגשיות מן הכניסה לירושלים, בשלבה בתוכן הרצאה היסטורית קצרה על תולדות העיר.⁸ מרשימה זו עלה בברור השפעת המקורות הנוצריים בשפה האנגלית. תקופת השלטון הביזנטי וימי הכיבוש הצלבני מתוארים באור חיובי, שעה שהתקופה המוסלמית הקדומה, בה :

2. על יומניה ראה: S. L. Lipman, "Judith Montefiore — First Lady of Anglo-Jewry. In: *The Jewish Historical Society of England, Transactions*. 21 (1962-67), pp. 287-303; ברטל, פתח דבר ליומן מסע ואגרות, ארץ-ישראל בשנות השלושים למאה ה'ט, קונטרסים — מקורות ומחקרים, 2, ירושלים תשל"ד, עמ' ג'-ז.
3. *Private Journal*, pp. 44-51.
4. *ibid.*, pp. 54-55.
5. ביטויים כמו: His Apostolic Majesty, His Holiness במוזרים היוונים בארץ ישראל (שיושביהם גילו עוינות חריפה ליהודי הארץ), וכן שימוש במילות קדושה לגבי תפילות ופולחן נוצרי.
6. ברומא למשל (שם, עמ' 54) מוקדשות שורות מעטות לתיאור הגיטו ועמודים אחדים לתיאורי הכנסיות והעתיקות. מאידך מתוארות פגישות עם יהודים במקומות בהם התארחו בבתיהם (אלכסנדריה, ירושלים, ליורנו).
7. שם, עמ' 207—208.
8. שם, עמ' 193—202.

“Jews and Christians, feeling no diminution in their reverence for the Holy City, continued to traverse its streets and environs, in defiance of the bitter insults heaped upon them by the Turks,” עתות ירידה. בתיאור זה אין היהודים תופסים כמעט שום מקום לאחר חורבן בית שני. נקודה נוספת, הבולטת ביומן לכל אורכו, ואף בבקור בארץ-ישראל, היא התנהגותם הדתית של בני הזוג. מחד מתגלה העובדה שמונטיפיורי ואשתו לא נמנעו כלל ועיקר מאכילת בשר ושאר מזונות בבתי נוצרים ואף במנזרים¹⁰, וכן שתו יינות נכרים כמעט בכל תחנה במסעם¹¹. הליידי מונטיפיורי בלתה את השבת ברומא בבקור באתרי עתיקות ובכנסיות, ואף נכחה בטקס דתי-קתולי¹². מונטיפיורי עצמו נתכבד בשבת בקפה ובעשון מקטרת בבית מושל ירושלים¹³. מאידך מוזכרת לא אחת דבקתו הדתית והשתתפותו התכופה בתפילות¹⁴. משמע שלפחות בתקופה זו של חייו שם מונטיפיורי את הדגש על הצד הטקסי-פולחני, ברוח ההווי של קהילות הספרדים במערב אירופה בראשית המאה ה־17.

אין ביומן ידיעות מרובות על הישוב היהודי בירושלים, והחומר דומה בעיקרו למה שמצוי בתיאורי נוצרים בני הזמן¹⁵. בקטעים העוסקים בהווי ובאנשים אין המחברת חורגת מן הנוסח המאפיין את כתיבתה לאורך כל היומן, ומתעכבת על פרטים בהופעה חצונית, התנהגות, מאכלים ומשקאות וכירצא באלו. הכותבת איננה מגיעה בשום מקום לנסיון נתוח של האישים ופעולותיהם ולא נכרת הבנה של ממש למנטליות ולתנאים הרוחניים והחברתיים של יהודי ארץ-ישראל.

אפשר שתיאור מפגשם הראשון של בני הזוג מונטיפיורי עם הישוב היהודי בארץ יש בו כדי לשפוך אור על התנהגותו של הנדבן בביקוריו המאוחרים יותר בארץ ועל מידת יכולתו לחדור לעומקן של בעיות הישוב, להן הציע פתרונות. מכל מקום, אין לתמוה על כך שאליעזר

9. שם, עמ' 201.

10. ראה למשל תיאור הארוחה במנזר היווני ע"י בית לחם. שם, עמ' 209.

11. ראה למשל שם, עמ' 9, בו נרמזת בקיאות במחירי היין הצרפתי כתוצאה מצריכתו היומיומית באכסניות צרפת.

12. שם, עמ' 52—53.

13. שם, עמ' 215, וראה הנוסח ה"מתוקן" בעריכתו של לואיס לוח: (אליעזר הלוי) *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore*, London, 1890, Vol. I, pp. 41-42.

שם הושמטו המקטרות ובמקומן נתנה המלה "Refreshments".

14. ברומא, אלכסנדריה וירושלים.

15. השווה עם המצוי בלקט: מ. איש שלום, מסעי נוצרים לארץ-ישראל, תל-אביב, תשכ"ו. עמ' 436—440 (מסעו של ר. מאדן, ידירה של משפחת מונטיפיורי).

הלוי, מזכירו ואיש סודו של מונטיפיורי, פרסם רק קטעים מיומן מסע 1827, ובהשמטות נכרות, שכן חלקים נכרים מן הספר, שנכתבו בשעתם בתום לב, לא התאימו עוד בתקופה מאוחרת יותר לרמות משפחת מונטיפיורי שביקש לצייד¹⁶.

מתוך 322 עמודי היומן המקורי ניתן כאן תיאור המסע במצרים ובארץ-ישראל (עמ' 128—234) בצילום מן ההוצאה שלא למטרות הפצה שנדרפסה בלונדון בשנת 1836. עותק זה נדיר ואיננו מצוי אף בבית הספרים הלאומי הזאנזיברסיטאי בירושלים. תודה נתונה למר אליהו הכהן מתל-אביב שהתיר לצלם את הקטע מתוך הספר שבאטפו הפרטי.

ישראל ברטל

¹⁶ . *Diaries of Sir Moses*, pp. 36-54; וממנו משתלשל התיאור המצוי בספרים אחרים. (השווה למשל: P. Goodman, *Moses Montefiore*, Philadelphia, 1925, pp. 48-50).